

ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ OD STARČEVIĆANSTVA PREKO JUGOSLAVENSTVA DO POVRATKA STARČEVIĆANSTVU*

UDK: 32-05 Tresić Pavičić, A.
821.163.42.9 Tresić Pavičić, A.
821.163.42.10 94(497.5)18/19
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: 4. X. 2001.

Akademik IVO PETRINOVIĆ
Zavod za znanstveni
i umjetnički rad HAZU
Trg braće Radića 7
21000 Split, HR

Ante Tresić Pavičić rodio se je 10. srpnja 1867. godine na otoku Hvaru, u mjestu Vrbanju,¹ u kojem je u 16. stoljeću rođen i poznati vođa seljačke bune Matij Ivanić. Tresić Pavičić bio je podrijetlom iz dobrostojeće, dotično posjedničke obitelji, koja mu je pružila materijalnu sigurnost za studij i potrebna putovanja, ali i za slobodnu političku djelatnost. U svojemu rodnom mjestu završio je osnovnu školu te se upisao u Klasičnu gimnaziju u Splitu s talijanskim jezikom. To je bila sjemenišna gimnazija, u kojoj je iskazao svoj nemirni duh i slobodarstvo, pa je bio istjeran. Poslije toga učio je u zadarskoj gimnaziji, pa ponovno u splitskoj, a posljednju godinu srednje škole završio je u kotorskoj gimnaziji, gdje je i maturirao. Sveučilišni studij pohađao je u Beču gdje je studirao filozofiju, povijest i zemljopis na Filozofskom fakultetu. Tu je i doktorirao iz filozofije tezom "Kritičko razmatranje Leibnitzova determinizma", a u svibnju 1892. promoviran je za doktora filozofije.²

---

*Ovaj članak temelji se na knjizi istog autora pod naslovom "Politički život i nazoni Ante Tresića - Pavičića, Književni krug Split, 1997. godine

Već u studentskim danima počeo se baviti politikom i književnošću. Kao sveučilištarac bio je osuđen na pet dana zatvora zbog sudjelovanja u prosvjedu protiv dr. Miha Klaića, vođe Narodne hrvatske stranke, zbog toga što je pohvalio Kallayevu upravu u Bosni i Hercegovini.³ Na Filozofskom fakultetu ubrzo je prihvatio pravaška načela do kojih je došao, kako sam piše “ne čitanjem političkih spisa, već zdravim razumom, proučavajući povijest i geografiju”.⁴ Ubrzo je, međutim, počeo proučavati Starčevićeva i Kvaternikova politička djela tako da je s vremenom postao, po svome priznanju, jedan od najžešćih stekliša,⁵ zapravo borbeni starčevićanac.

Prva Tresićeva pjesma s naslovom “Kod Tegetofova spomenika” inspirirana je njegovim susretom sa spomenikom admiralu Tegetthofu, pobjedniku nad talijanskom mornaricom u bici pod Visom 1866., u kojoj su među ostalim, sudjelovali i dalmatinski Hrvati. Pjesma na tragu pravaških zasada odiše rodoljubnim i antiaustrijskim duhom, jer su se Hrvati i tom prigodom, kao često u povijesti, žtvovali za tuđina.⁶

Prva njegova zbirka pjesama “Glasovi s mora Jadranakog”, koju je tiskao o svome trošku u Zagrebu 1891. godine, već kao bečki student, ima trideset tri pjesme, od kojih su dvadeset dvije u klasičnoj metrici, dok su druge soneti ili, često, u tradicionalnoj metrici hrvatskoga pjesništva.

Zbirka počinje uvodnim sonetom posvećenim bosanskom kralju Tvrtku I., u povodu petstote obljetnice njegove smrti, koji je pod svoju vlast sjedinio Hrvatsku i Dalmaciju. Podsjećanje na toga vladara ima svrhu da skrene pozornost na suvremeni položaj Hrvatske i da Hrvate usmjeri prema budućnosti u borbi za tradicionalno oslobođenje.

Prvi Tresićev javni pravaški i borbeni istup kao studenta bio je na skupu mladih pravaša u povodu obilježavanja godišnjice pogubljenja Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, kada je Tresić oštro kritizirao mađarone i obzoraše.⁷ Tresić je, dakle, već odlučno krenuo putovima Starčevićeva pravaštva, kao mnogi tadašnji mladi hrvatski intelektualci, premda nije prekidao kulturne i književne veze sa strossmayerovskim krugom.⁸

Književnu i političku djelatnost Tresića Pavičića tvore: romani, dotično pripovijesti, pa povijesne drame i putopisi. Osim toga, te radove prati bogata politička publicistika objavljena u novinama i u

Novom Vieku, časopisu koji je osnovan potkraj godine 1897. i kojemu je glavni urednik bio Tresić Pavičić.

U desetljeću od 1892. do 1902. Tresić je napisao i objelodanio četiri romana, koji su zapravo povijesne pripovijesti. U njima je dao maha svojim rodoljubnim osjećajima, pa i svojim pravaškim idejama.

U prvoj pripovijetci, kojoj je dao naslov "Sudbina izdajice" (Zagreb, 1892.), Tresić se bavi događajima iz ilirskog doba, kada je ilirska kraljica Teuta doživjela poraz u sukobu s Rimljanima zbog izdaje Demetrija Hvarskog. Tresić je tog izdajicu kaznio raspinjanjem na križ na otoku Jabuci usred Jadranskog mora. Premda u ovoj pripovijetci prednost ima mašta, a ne povijesna istina, ona je poslužila Tresiću za aluziju na suvremene narodne izdajice, koji moraju biti kažnjeni kao nekoć Demetrije.⁹

U romanu "Izgubljeni ljudi" (Prosvjeta, 1893.) Tresić se pozabavio životom hrvatskih studenata u Beču, obradivši kao središnji lik mladog i inteligentnog studenta koji uzalud rasipa svoj dar, te na kraju pogine u dvoboju s nekim bedakom i plašljivcem.

U romanu "Pobjeda kreposti" Tresić se pozabavio zagrebačkim životom, uzevši za glavnog aktera radnje mladog pravaša koji žrtvuje čak i brak da bi se posvetio borbi za slobodu Hrvatske. To je zapravo opis hrvatske "izgubljene generacije" u borbi za domovinu. Na taj način roman je više pravaški program negoli književni rad.

Četvrti roman iz toga vremena nosi naslov "Moć ljepote" ("Nada", 1902.). Njegov je glavni lik otočki pučanin koji se ističe (a radi se o 17. stoljeću) junaštvom i moralnim vrelinama, što je poslužilo piscu da poetizira ne samo žitelje nego i prirodne ljepote otoka Hvara.¹⁰

Ono što je zajedničko svim tim romanima, jest povijesni okvir u kojemu žive i djeluju ljubavni i rodoljubni motivi, ali više romantični nego realistični. No treba naglasiti da je ono što nosi Tersićeve romane u prvom redu ljubav prema domovini, te povijesni događaji iz kojih, po njemu, treba trajno izvlačiti pouke za političku suvremenost. To je, naime, kritika političkog stanja u kojemu se nalazila Hrvatska za vrijeme bana Khuena Hedervaryja (1893.-1903.).

Tresić se očitovao kao pravaš, dotično kao potpuni rodoljub, i u svojim dramama iz hrvatske povijesti. On je, naime, mislio da su kazališne daske pogodno mjesto za didaktičko promicanje političkih i

etičkih ideja, pa se je toga i držao. Takve su njegove drame "Ljutovid Posavski" (Zagreb, 1894.), "Simeon Veliki" (Zagreb, 1987.) i "Katarina Zrinska" (Zadar, 1899.).

Kad je završio sveučilišne studije, Tresić je mnogo putovao, jer je imao dovoljno materijalnih sredstava za život. Putovao je ne samo po domovini nego i po Europi pa i po Sjedinjenim Američkim Državama. Na tim putovanjima Tresić je proširio ne samo svoje starčevićanske nazore nego je i napisao vrijednih književnih putopisa u kojima je politički svjedočio o svome narodu, zalažući se za svoje ideale koje je gajio od rane mladosti.

U razdoblju od 1895. do 1907. godine Tresić je napisao i objavi niz putopisnih knjiga: "Po Lici i Krbavi" (Hrvatska, 1895.), "Po Bosni i Hercegovini" (Dom i svijet, 1896.), "Po Moru" (Nada, 1897.) "Poleti oko Biokova" (Tuzla, 1892.), "Po Ravnim kotarima" (Zadar, 1906.) i "Preko Atlantika i Pacifika" (Zagreb, 1907.).

U putopisima je na prikladan i uvijek ozbiljan način, čega je u njega trajno bilo, opisivao krajeve i ljude. Dapače, često je u njega bilo filozofskih i povijesnih refleksija. Zato su njegovi opisi bosanskih, ličkih, dinarskih i dalmatinskih krajeva i danas slikoviti i vrlo živi. Uz to, puni su esejiističkog načina izražavanja. Tresić je mogao biti takav jer je u njegovu biću živio, u stanovitoj mjeri, i rodoljub, i političar, i pjesnik i filozof.

Posljednji Tresićev putopis "Preko Atlantika do Pacifika",¹¹ je i njegov najzanimljiviji putopis. Nastao je kao rezultat Tresićeva putovanja po Americi. U Americi je Tresić ostao nekoliko mjeseci i uspostavio kontakte s mnogim hrvatskim iseljenicima. Ponajprije s onima uglednijim. Zanimljivo je da je Tresić naglasio, i to više puta, da u Ameriku nije došao ni kao "čisti" ni kao "nečisti" pravaš, nego kao Hrvat koji želi proučiti i poučiti hrvatske iseljenike u Americi.

Ovaj Tresićev putopis zaista je, kako se može lako vidjeti, toplo svjedočanstvo jednoga pjesnika i rodoljuba koji objektivno piše o Hrvatima u Americi, kojima život nije bio lak.

Tresić je, držeći se svojega pravaštva, izdavao i uređivao časopis *Novi viek*, kao list za književnost, znanost i politiku. U njemu je on tiskao i svoje i tuđe književne radove, ali istodobno i pratio i komentirao suvremena politička zbivanja.

Svojih tadašnjih političkih nazora Tresić je dao najviše u poznatom eseju "Rane otačbine". Dakako, i oni su sustavno objavljeni u Novom vijeku sve do prestanka njegova izlaženja, 1899. godine. U prvom članku pod naslovom "Samoživi janjičari" Tresić je na radikalnan način izlagao starčevićanstvo, nazivajući janjičarima sve političke protivnike pravaške ideje koje treba pobijediti, a domovinsku ranu očistiti i zacijeliti.¹²

Zalažući se za ostvarenje hrvatskoga državnog prava, Tresić je u eseju polemizirao sa skupinom pravaških studenata sa Stjepanom Radićem na čelu. Spočitavo im je da su se odrekli hrvatskoga državnog prava, da se zalažu za slogu i jedinstvo između Hrvata i Srba, te da su oni jedan narod. Radićeve ideje nazvao je megalomanskima, panslavističkima, ilirističkima i jugoslavenskima.¹³

Tresić se u eseju osobito oborio na ideje panslavizma, ilirizma, jugoslavenstva i srbohrvatstva, koje su uvijek bile od štete, jer su bile suprotne ili protiv toga da se već jednom oživotvori hrvatske težnje i hrvatski ideali.¹⁴ Tako, "dok su Hrvati sanjarili o veličini slavenske uzajamnosti, svi drugi Slaveni bili su egoiste", pisao je Tresić. Dalje kaže: "Ondje gdje su se Hrvati zalagali za jugoslavenstvo, Srbi su to činili sa srpstvom."¹⁵ Tresićev je zaključak glasio da borba između srpske i hrvatske ideje ne može prestati dok ne prestane uzrok njihova sukoba, to jest dok Srbi ne odustanu od stvaranja velike Srbije na račun Hrvatske.

Prema tome, Tresićevi članci u eseju "Rane otačbine" bili su kredo njegovih političkih shvaćanja u onom razdoblju. Kao uvjereni zagovornik hrvatskoga državnog prava, on se zalagao za samostalnu hrvatsku državu, odbijajući, dakako, ideju jugoslavenstva i panslavizma.

Na skupštini dalmatinske Stranke prava održane 31. kolovoza 1898. u Splitu došlo je do sukoba zbog stava prema pravašima u banskoj Hrvatskoj. Tresić je tada stao na stranu don Ivana Prodana, kritizirajući Antu Trumbića i Josipa Smodlaku - prvoga zbog podržavanja "domovinaša", a drugog zbog kritike utjecaja svećenstva na Stranku prava - te braneci Josipa Franka. Tresić je ipak pokušao kompromisnim stajalištem spriječiti rascjep među dalmatinskim pravašima, no do njega je ipak došlo. Nakon toga, on napušta Dalmaciju i odlazi u Zagreb pa ga zbog toga nema među osnivačima Prodanove dal-

matinske Čiste stranke prava. No, i dalje je aktivan kao član Izvršnog odbora Čiste stranke prava, uz Josipa Franka, Milu Starčevića i Eugena Kumičića.¹⁶

Godine 1899. međutim, dolazi do razlaza između Tresića i Čiste stranke prava. Naime, Hrvatsko pravo je objavilo otvoreno pismo Kerubina Šegvića, Tresićeva stranačkog druga, u kojemu ovaj osuđuje Tresićevo političko ponašanje. Šegvić je navodio da je Tresić “prvi lirik Hrvata ali ne političar”, da Josip Frank ne želi dalje financirati njegov Novi viek, koji je doživio financijski slom. Tresić uzvraća napadom na Franka, za kojeg kaže da ga prezire i ističe da Franku kao Židovu nije stalo ni do čega osim do častohleplja.¹⁷

Kako se vidi, Tresić je bio istodobno aktivan u dijelu Stranke prava u Dalmaciji i u njezinu dijelu u banskoj Hrvatskoj. Zato je, kad je osnovan njezin Odbor u Splitu, u rujnu 1897. godine, i postao njegov tajnik (don Juraj Biankini bio je predsjednik Odbora, a Ante Trumbić potpredsjednik).

Nakon povratka sa svojih putovanja po zemlji i inozemstvu, Tresić ponovno obnavlja svoje veze s pravašima, i to s obje podijeljene struje, “čiste” i “domovinaše”, ali žali zbog podjela i osuđuje ih. No, ubrzo odlučuje da se prikloni Josipu Franku, kojega je pred smrt podržao Ante Starčević, a vrlo ga je oštro napadala domovinaška struja. Uz to, Tresića su i osobni razlozi navodili da se prikloni Franku, koji ga je branio kada je Tresić svojedobno bio uhićen (1892.).¹⁸

Tresić je stoga vrlo aktivan član Čiste stranke prava i krajem 1893. surađuje u Frankovačkom dnevniku Hrvatsko pravo. Njegova značajna uloga u stranci razvidna je kad u veljači 1896. umire Ante Starčević. Tresić je na prvoj stranici stranačkog organa objavio svoju pjesmu “Dru. Antunu Starčeviću”, na pogrebu je održao govor poslije Franka, o Starčevićevu moralnom liku, kao učitelja i “oca domovine”.

Ponovno međutim dođe do sukoba između Tresića Pavičića s Josipa Franka, pa se Tresić okreće drugoj pravaškoj struji, “domovinašima”, i postaje urednikom njihova lista Hrvatska. Na njezinim stranicama, u prvim brojevima, objavljuje članke pod naslovom “Zašto sam raskrstio s drom Frankom”.²⁰ Kao razloge razlaza s Frankom Tresić navodi njegovu samovolju i aroganciju u vođenju Stranke, ali pritom

izražava stanovite antisemitske stavove i spočitana je Franku da je u Stranci favorizirao Židove.

Važan korak u Tresićevu političkom angažiranju bilo je pokretanje Jadrana, političko-književnog tjednika na četiri stranice, i to na hrvatskome i na talijanskome jeziku, čiji je prvi broj izašao 11. travnja 1903. u Trstu; list je izlazio do 11. srpnja 1904. godine. U usporedbi s dotadašnjim Tresićevim političkim djelovanjem taj je novi tjednik pod njegovim uredništvom pokazivao i dalje njegova pravaška i protuaustrijska stajališta, ali je ujedno iskazivao i želju da se pravaštvo prilagodi novim uvjetima i izgradi novu politiku, zalažući se za slogu između Hrvata i Talijana, protiv pangermanizma.

Tresić je bio politički aktivan osobito kada su 1903. širom Hrvatske izbili prosvjedi protiv režima bana Khuena-Hedervaryja; putovao je u Francusku i Rusiju kako bi čelnike i javno mišljenje tih zemalja pridobio da se angažiraju za Hrvatsku.

U takvoj teškoj političkoj atmosferi u Tresića kao i u nekih drugih dalmatinskih političara prevladava mišljenje da je potrebno stvarati saveznike u politici sa svima onima koji su kao i Hrvatska ugroženi pogibelji pangermanizma i mađarizacije. Stoga je on u Jadranu isticao da su Hrvati zbog pogibelji od srpske ideje zametnuli s njima borbu u kojoj su pretjerivali, što su iskoristili zajednički neprijatelji. Stoga, pisao je Tresić, "izlupasmo se i otriježnimo se, spas je Srbima i Hrvatima u ravnopravnoj slozi".²¹

Kad je došlo do spajanja bivše Narodne stranke s većim dijelom Stranke prava u Dalmaciji u zajedničku Hrvatsku stranku, koja je zastupala stajalište da su Hrvati i Srbi jedan narod, u Dalmaciji je nastala nova politička klima, poznata kao politika novoga kursa, koju su vodili i usmjeravali politički prvaci nove stranke Frano Supilo i Ante Trumbić. U uvodnom članku u Jadranu pod naslovom "Dalmatinski sabor" Tresić je pozdravio govore Ante Trumbića, Josipa Smodlake, Melka Čingrije i drugih kao novu politiku, ističući da je sloga između Hrvata i Srba prijeka potreba zbog stalne pogibelji pangermanizma koji prijete jednima i drugima. U tome članku Tresić je pozdravio zajednički sastanak hrvatskih i srpskih zastupnika, osobito izjavu Srba da se neće protiviti sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.²²

Iz svega toga razvidno je da je kod Tresića kao političara postupno došlo do obrata, jer je od žestoka pravaša, kakav je bio devedesetih godina, postao prilično umjereni pravaš, i to stoga što Matica stranke prava, kojoj je pripadao, nakon raskola u Stranci prava, nije više bila tako isključiva prema Srbima. Kada je Tresić postao članom Hrvatske stranke u Dalmaciji, koja se zalagala za ideju da su Hrvati i Srbi jedan narod, bilo je to više načelno, jer je i nova stranka, osobito u početku, kada su pravaši postali njezini članovi, zauzimala u praksi stajalište o hrvatskom ekskluzivizmu.

U uvodniku *Jadrana* objavljenu potkraj 1903. pod naslovom "Bilanca godine", Tresić je pisao o žalosnom stanju u kojemu se nalazi hrvatski narod pod vlašću Khuena-Hedervaryja, koji se masovno iseljava iz domovine. Tuži se na neslogu među Hrvatima; okružuju ih pohlepni susjedi koji preko Hrvatske žele doći do hrvatskog mora, kao što su Mađari, Nijemci i Talijani.

Sve te ideje dobile su svoju konačnicu u poznatoj "Riječkoj rezoluciji", donesenoj 3. listopada 1905., čiji su pokretači dalmatinski političari, s kojima, dakako, i Tresić.

Treba reći da je Tresić inače bio rezerviran prema "Riječkoj rezoluciji", jer je bio uvjeren da ona neće imati nikakva praktičnog uspjeha. Hrvate trebaju samo Mađari, za svoju borbu protiv Austrije, smatrao je Tresić, ali je ipak odlučio da će glasovati za Rezoluciju, naglašavajući, da će to biti njegov prosvjed protiv austrijske tiranije.²³

Donošenjem "Riječke rezolucije" završilo je pravaško razdoblje Ante Tresića Pavičića ali, no to ne znači da je Tresić tada potpuno napustio svoje pravaško opredjeljenje. Ono je tada bilo samo ublaženo i prilagođeno novim okolnostima, osobito što se tiče srpskoga pitanja u Hrvatskoj. Naime, prihvaćajući tvrdnju da su Hrvati i Srbi jedan narod, Tresić je prošao novim smjerom koji će ga dovesti do jugoslavenske ideje, dotično, do ideje o zajedničkoj državi Južnih Slavena.

Tresić je nastavio svoje djelovanje u Hrvatskoj stranci u Dalmaciji, pa je 1906. godine u Dalmaciji izabran za narodnog zastupnika u Carevinsko vijeće, u izbornom kotaru Brač - Hvar - Vis. Sada mu se pruža prilika da istakne svoje oporbenjačko stajalište u kritici državne politike i da se založi za hrvatsko-srpsku suradnju.

Posebno velika aktivnost Tresićeva odvijala se je u Carevinskom vijeću u Beču, a trajala je od 1912. do 1917. godine. Upravo u klupama toga Vijeća Tresić se zalagao za srpsko-hrvatsko jedinstvo, dok je u proračunskoj raspravi 29. studenog 1912. slavio srpske i crnogorske pobjede nad Turcima u Prvom balkanskom ratu.

Taj Tresićev govor naišao je na veliki odjek među onim političarima koji su pokazivali simpatije prema Srbiji i koji su bili projugoslavenskog uvjerenja. Jedan od njih, Hinko Hinković, poslije član Jugoslavenskog odbora, tada je u pismu iz Londona čestitao Tresiću na sjajnu govoru.²⁴ Na govoru Tresiću je pismom iz Chicaga čestitao Ante Biankini, po kojemu je govor dobar prilog miru i obrani srpske braće.²⁵

Kako su njegovi istupi izazivali velike simpatije u Beogradu, Tresić je u korespondenciji s nekim srpskim ličnostima najavljivao da će posjetiti Beograd. U međuvremenu, dobio je poziv Srpskoga narodnog pozorišta da posjeti Beograd, jer bi ga književni krugovi u Beogradu željeli vidjeti u svojoj sredini i od njega čuti njegove rodoljubne pjesme.

Tresić je u Beograd doputovao 30. rujna 1913. godine, gdje mu je bio priređen svečani doček. Na kolodvoru dočekali su ga predsjednik beogradske općine i ađutant prijestolonasljednika Aleksandra. Vrhunac počasti iskazao je Tresiću prijestolonasljednik Aleksandar kad ga je primio u audijenciju 3. listopada 1913., a poslije dva dana to je učinio i Nikola Pašić, predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Kraljevine Srbije.²⁶

Kada se je vratio iz Srbije, Tresić je djelovao na već zacrtanom projugoslavenskom putu i čitao svoje pjesme u riječkoj Narodnoj čitaonici. Nastupao je i u Splitu, potkraj studenoga, u Općinskom kazalištu, gdje je čitao pjesme "Osvećeno Kosovo".²⁷

Čitanjem svojih pjesama u Beogradu, Rijeci i Splitu Tresić je nastavio svoje političko djelovanje, gotovo preuzimajući ulogu nekog političkog agitatora. Stvarao je klimu za projugoslavensko raspoloženje i razvijao simpatije prema Kraljevini Srbiji.

Tresić je održavao veze s vodećim srpskim publicistom Jovanom Skerlićem, urednikom Srpskoga književnog glasnika i gotovo vođom

nacionalističke omladine. Skerlić se je u tom časopisu, člankom u studenome 1913., zalagao za ekavsko narječje u književnosti Srba i Hrvata, te je pozvao književnike i političare da izraze svoje mišljenje. Tresić je napisao članak za Skerličevu anketu, i to ćirilicom, pod naslovom "Istočno ili južno narječje", koje bilo objavljeno u Vihoru 1914. Tu se je Tresić založio za kulturno ujedinjenje Srba i Hrvata,²⁸ dakle za zajednički jezik.

Iz svega djelovanja Tresićeve uoči Prvoga svjetskog rata razvidno je da su balkanski ratovi i uloga Srbije u njima bili odlučujući faktor u njegovoj usmjerenosti prema jugoslavenstvu. Zapravo, on je već davno bio uvjeren da Austro-Ugarska kao državni okvir u kojem živi hrvatski narod ne može riješiti njegovo pitanje, tj. učiniti da hrvatski narod uspostavi nacionalnu slobodu koja mu kao narodu pripada. Tu antipatiju prema austrijskoj vlasti Tresić je nosio od svojih studentskih dana. Kako se Hrvatska samo svojom snagom nije mogla osloboditi svoje podložnosti, on je držao da ona mora tražiti nove putove da bi se taj cilj postigao. Kao i u drugih naših političara, otuda Tresićevo prihvaćanje politike novog kursa, kada se stala graditi politika savezništva u Monarhiji da bi se ona preustrojila kao federalistička ili trijalistička politička tvorevina, što bi bio prvi korak k potpunoj nezavisnosti Hrvatske. Kada taj pokušaj nije uspio, Tresić je rješenje tražio izvan Monarhije, u Srbiji, koja je, budući da je u 19. stoljeću prva među južnoslavenskim zemljama stekla nezavisnost, krenula u ekspanziju šireći svoj teritorij prema jugu. Otuda Tresićevo veličanje sprskih pobjeda u balkanskim ratovima; mislio je da se Srbija poslije toga može pojaviti kao suparnica Austro-Ugarskoj i da može sve više jačati svoju ulogu balkanskog Pijemonta za druge južnoslavenske narode.

Kada je izbio Prvi svjetski rat, austrijska je vlast uhitila Tresića zajedno s nekim drugim ličnostima iz javnog života grada Splita, koje je smatrala antiaustrijskim elementima i pristašama jugoslavenske ideje. Hapšenja su u Splitu obavljena 27. srpnja 1914. po naredbi Carsko-kraljevskog državnog odvjetništva na temelju koje je Tresića određen zatvor i istraga zbog zločina veleizdaje.

Pošto su proveli u sudskom zatvoru gotovo mjesec dana, Tresić i ostali zatvorenici, kojih je bilo nekoliko stotina, parobrodom su odve-

deni u Rijeku, odatle vlakom preko Zagreba u Budimpeštu, te zatim u Maribor. U svojim zatvorskim zapisima Tresić se tuži na teške uvjete u kojima živi, osobito zimi 1914.-1915., kada je stanje svakim danom bilo sve gore zbog loše prehrane, od čega je i Tresićevo zdravstveno stanje bivalo sve labilnije.²⁹

Iz tamnice u Mariboru Tresić je prebačen u Graz, gdje je ostao najdulje, gotovo dvije godine. Dok se nalazio u Grazu, carsko-kraljevski odvjetnik u Splitu podigao je 9. prosinca 1915. protiv njega optužnicu zbog zločina veleizdaje prema članku 58. i 59. Krivičnog zakona.

Zbog zločina veleizdaje koji je predviđao smrtnu kaznu bila je uređena glavna rasprava³⁰ pred Sudbenim vijećem Tršćanskog suda. No, Tršćanski je sud, koji je zasjedao u Grazu, Tresića oslobodio optužbe, ali je državni odvjetnik uložio priziv te je Tresić i dalje ostao pod optužbom veleizdaje, sve do završetka rata.

Kada je Austro-Ugarska, iznemogla od rata, vratila parlamentarni život 1917. godine i ponovno otvorila Carevinsko vijeće, koje nije djelovalo od početka rata, Tresić je kao zastupnik dobio slobodu kretanja i djelovanja. No, kada je izašao iz tamnice, on je odmah, već u Grazu, počeo politički djelovati preko prijatelja, osobito pričuvnih časnika, koji su kroz Graz prolazili da bi išli ili u domovinu ili na bojište. Osim toga, Tresić je bio jedan od rijetkih zastupnika koji su držali predavanja u svojem nekadašnjem izbornom kotaru.³¹

Svoj prvi govor u Carevinskom vijeću u Beču Tresić je održao 19. listopada 1917. godine. Već u njemu on je podvrgao kritici čitavu unutrašnju politiku Monarhije, osobito progone, tamnice i deportacije kritičara vlasti. Posebno se u govoru zadržao na nasilju i zločinima koje je austrijska vlast počinila u Bosni te tražio da se formira posebna komisija koja će zločine istražiti.³²

Drugi značajni govor Tresić je održao u Carevinskom vijeću, 21. veljače 1918., kada se vodila rasprava o privremenom proračunu. Izjavio je da će glasovati protiv ratnog proračuna i zajmova. U svojem govoru Tresić je najviše kritizirao stanje u Dalmaciji. U njoj se, tvrdi, vlada apsolutistički, tako da već sedam godina nije održana nijedna sjednica Dalmatinskog sabora. Uz to, žandari vrše rekvizici-

je, u pokrajini i općinama nameću se porezi u obliku ratnog zajma, građanska su prava ukinuta, tisak je ugušen, a govori u parlamentu u cijelosti se plijene.³³

Kada je porazom vojske Centralnih sila na ratištu u jesen 1918. došlo na red sklapanje mira, Tresić je još jednim svojim istupom u Vijeću 11. listopada 1918. tražio hitno sklapanje mira. Tim povodom ističe da se iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije povuki svi činovnici tuđih narodnosti radi svoje osobne sigurnosti i da se bezuvjetno položi oružje, jer će daljnje ratovanje samo povećati nove nevolje.³⁴

Kad je u listopadu 1918. godine u Zagrebu osnovano Narodno vijeće SHS, u njemu nije bilo Tresića, vjerojatno zbog toga što on tada nije pripadao ni jednoj političkoj stranci, budući da je bio u konfisciji. No, ipak je postao članom Narodnog vijeća. Kada je na sjednici bilo postavljeno pitanje tko da bude izabran za delegata Narodnog vijeća SHS da bi se preuzeli austrijski ratni brodovi, jer su se mornari u Puli već bili pobunili, Matko Laginja predložio je Tresića; izabran je uz Vilima Bukšega, socijalista, te Marija Čoka, Slovenca iz Trsta.

Već 31. listopada Odbor pobunjenih mornara u Puli predao je Tresiću i njegovim drugovima na admiralskome brodu *Viribus unitis* sve ratne brodove, arsenale, tvrđave, vojna skladišta i grad Pulu, a on je sve preuzeo u ime Narodnog vijeća SHS-a u Zagrebu. Tada je Tresić naredio da se sa svih ratnih brodova, arsenala i tvrđava u Puli skinu austrijske zastave i podignu hrvatske. Tako je prvi put na Jadranu, poslije propasti stare hrvatske države, izvješena hrvatska zastava.

Tresić je dopustio Odboru mornara da za zapovjednika flota izaberu Janka Vukovića Podkapelskog; objavio je proglas mornarima i građanima Pule i zatražio lojalnost Narodnom vijeću SHS-a kao novoj vlasti u Zagrebu. Tada je obavljena i prisega mornara i časnika Narodnom vijeću koju je pred njima čitao Ante Tresić. Međutim, u noći između 31. listopada i 1. studenog 1918. godine dva talijanska diverzanta, iskoristivši nemar i opuštenost posade, koja je smatrala da je rat završen, stavili su mine pod *Viribus unitis*, koje su eksplodirale, pa su četiri stotine njegovih mornara i novi zapovjednik, admiral Janko Vuković Podkapelski, koji nije htio napustiti brod, potonuli skupa s brodom.

Tresić je tjedan dana poslije dobio brzojav Vijeća Četvorice u Versaillesu kako ono prihvaća činjenicu da su predstavnici Narodnog vijeća SHS-a uzeli austrougarsku flotu. Tada se činilo da je flota konačno ipak pripala Narodnom vijeću SHS-a. Tako je mislio i Tresić, pa je taj događaj zabilježio kao diplomatski uspjeh.³⁶ Nažalost, on je tog časa bio u stanovitoj mjeri, preveliki optimist.

Talijani su u međuvremenu prigrabili svu flotu osim nekoliko manjih brodova. Dakako, Tresić je ponovno prosvjedovao, ali više nije imao niakve ovlasti da to čini, jer je već bio sklopio dogovor s francuskim admiralom Gauchetom o sudbini flote.³⁷ Uostalom, već je Narodno vijeće SHS-a poslalo u Pulu za zapovjednika flote admirala Dragutina Pricu, inače povjerenika za mornaricu u vladi Narodnog vijeća SHS-a.

Tresić je nakon toga pošao na Krf gdje je dobio brzojav kojim ga regent Aleksandar preko srpske vlade poziva da dođe u Beograd. Kako je sam zapisao u Dnevnicima, na kolodvoru u Beogradu dočekao ga je izaslanik regenta Aleksandra i poveo u Dvor. Tamo je bio pozvan na večeru na kojoj su bili svi ministri koji su se upravo s Krfa vratili u Beograd. Poslije večere održana je sjednica srpske vlade pod predsjednikom regenta Aleksandra o aktualnoj političkoj situaciji i zaključeno je da se Tresić odmah vrati u Zagreb.

Kada je Narodno vijeće na temelju spleta Pribičevića većinski prihvatilo prijedlog da hrvatska delegacija pođe u Beograd, među njezinim članovima bio je, naravno, i Ante Tresić Pavičić, pa ga je ponovno u audijenciju primio regent Aleksandar, što govori da je Tresić uživao veliko povjerenje režima.

Kad je dobio povjerenje režima, Tresić je prigodom prvoga susreta s regentom Aleksandrom, nakon povratka s Krfa, dobio od njega ponudu da bude član delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu (1919.-1920.) Ponudu mu je regent ponovio i drugi put, kada je bio u audijenciji kod njega početkom studenoga 1918. godine, kada je već bila stvorena Kraljevina SHS.³⁸

Bez sumnje, Tresić je bio vrlo aktivan kada se radilo o zapadnim granicama nove države koje su na Mirovnoj konferenciji u Parizu bile sporne. Razvidno je to iz dvaju njegovih pisama koja je uputio predsjedniku Sjed-

injenih Američkih Država Woodrowu Wilsonu. U prvom pismu, poslano 10. travnja 1919. godine, Tresić je odao priznanje predsjedniku Wilsonu što je sa 14 svojih točaka o pravu naroda na samoodređenje udario temelje nove ere, što svijet vjeruje u njega, jer nije opterećen međudržavnim ugovorima kao drugi članovi Mirovne konferencije.³⁹

Tresić je upozoravao predsjednika Wilsona na to što sve Talijani rade s hrvatskim življem u dijelovima Istre i Dalmacije koje su okupirali. Uvode talijanski jezik kao glavni jezik, zatvaraju hrvatske škole, a otvaraju talijanske, u kojima sile hrvatsku djecu da ih pohađaju, ukidaju autonomiju općina, deportiraju naše rodoljube na Sardiniju i Siciliju itd. On je kritizirao osobito tajni Londonski pakt, sklopljen 26. travnja 1915., koji ne bi smio imati nikakve vrijednosti jer je sklopljen bez znanja i privole onih o kojima se radi u njemu, što su silom nametnule članive Antante koje nisu priznavale ni geografsku ni stvarnost tih hrvatskih zemalja.⁴⁰

U drugome pismu predsjedniku Wilsonu, poslano 5. svibnja 1919. bilo u povodu tzv. Wilsonova memoranduma od 14. travnja 1919., u kojem je on, uz ostalo, tvrdio da je priključenje Visa Italiji opravdano, Tresić je kazao da je to u njemu izazvalo bol, to više što je bio zastupnik Visa u bivšem austrijskom parlamentu i što je to sada, u jugoslavenskom parlamentu. Zato ga je molio neka traži da se poštuje 14 njegovih točaka i da se spriječe nepravedne pohlepe i diplomatske spletke.⁴¹

Tresić je već 1. rujna 1918. godine održao govor u Privremenom narodnom predstavništvu u Beogradu, u kojemu je prije svega odao priznanje Srbiji i njezinu narodu za ulogu koju su odigrali u Prvome svjetskom ratu. No, Tresić više nije krio svoja razočaranja, koja su bila rezultat njegova političkog položaja, jer je očekivao mnogo više s obzirom na svoje zasluge. Otvoreno je govorio kako ne razumije da oni koji su stvorili novu državu ne znaju njome upravljati.⁴² Zato se je obarao na neslogu, mržnju i korupciju u novoj državi.

Istodobno je bio nezadovoljan i zbog unitarizacije. Pitaje sebe i druge je li potrebno da se stvara "posve jedinstvena i nedjeljiva kuća" ili su potrebna različita kućanstva, različite upravne strukture, već prema potrebama, jer južnoslavenski narodi nikada nisu živjeli zajedno. Međutim, i dalje je inzistirao na jedinstvu Srba i Hrvata, tvrdeći da

najveća nezadovoljstva dolaze iz Hrvatske, da nam Srbi ne mogu dati više nego što su dali, da ne razumije hrvatsko nezadovoljstvo itd.⁴³

Tim svojim govorom u Privremenom narodnom predstavništvu Tresić je bio stigao doista do vrhunca svojih unitarističkih shvaćanja. Tako se može tvrditi, unatoč tome, što on nije bio zadovoljan prevelikom brzinom unifikacije nove države, odnosno procesom koji će na koncu, kako je mislio, biti štetan i za samu državu, jer će izazvati i zaoštriti unutrašnje antagonizme i sukobe. Drugim riječima, Tresiću nije smetala unifikacija države zbog toga što će njezini korifeji gušiti nacionalna prava drugih, nego zbog toga što će ona slabiti koheziju jugoslavenske države za koju se je i sam zalagao.

Budući da je krajem 1919. godine bio imenovan poslanikom u Madridu, krajem svibnja 1920. predao je vjerodajnice španjolskome kralju Alfonsu XIII.

Potkraj 1920. Tresić je došao u zemlju da bi se oprostio sa svojim biračima i pošao na svoj novi diplomatski posao. Oproštajni govor održao je u Sutivanu na otoku Braču, u studenome 1920. godine. U govoru se je dotaknuo najprije agrarnog pitanja, jer su ga napadali da je protivnik pravednog rješenja tog problema. Dakako, Tresić je to poricao, pa zatim rekao da je on protivnik samo nasilnog rješenja. On je tada rekao i to da on doista traži zaštitu privatnog vlasništva, ali ako se stvari počnu rješavati otimačinom, to će izazvati građanski rat i anarhiju. Tresić je dalje tražio da se, uz pomoć države, nagode u miru veleposjednici i težaci. Na kraju svojega govora Tresić je pun gorčine osudio i političko stanje u državi i raspirivanje nacionalne i socijalne mržnje.⁴⁴

Tresiću doista nisu cvjetale ruže na veleposlaničkome mjestu u Madridu. U pismu predsjedniku vlade Nikoli Pašiću tužio se je na financijske poteškoće, kojih je bilo toliko da veleposlanstvo više nije moglo podmirivati plaće činovnicima ni plaćati stanarinu. Čak ni on već pet mjeseci nije primio plaću.⁴⁵

Na posljetku, Pašićevom zaslugom Tresić je dobio novo diplomatsko mjesto. Kako je bilo objavljeno u službenim novinama Kraljevine SHS, 1. rujna 1922. kralj Aleksandar imenovao ga je za izvanrednog veleposlanika i opunomoćenog ministra Kraljevine SHS u Sjedinjenim Američkim Državama.

Tek što je došao na novu dužnost, doživio je jednu neugodnost i to na putovanju za božićne blagdane 1923. godine u Kaliforniju. Tada su mu ukradeni spisi i neki drugi dokumenti. Kada je to saznao poznati Hrvat u Americi Ante Biankini, bivši predsjednik Jugoslavenskoga narodnog vijeća koji je u tom dijelu svijeta mnogo učinio za hrvatsku stvar, još za vrijeme rata, inače, Tresićev prijatelj, prokomentirao je to riječima: "To je jedna Pašićada, obavljena po nekojem činovniku i po višjem nalogu. Pašić je otvarao kabelograme i zatajivao ih Trumbiću. Ti si mu kao Hrvat sumnjiv... a njegova stara metoda je bila krasti dokumente."⁴⁶

Kao poslanik u Wahingtonu Tresić je nailazio i na velike poteškoće, jer ga mnogi nisu rado primali, osobito nehrvatski iseljenici. Tako je u pismu pravoslavnome popu proti Mardariju, pod konac 1923. godine, pisao da se spremao doći u posjet u Chicago, ali nije došao, jer bi ga bili, on je mislio, dočekali samo Srbi "a od Slovenaca i Hrvata nitko, što se vidi iz hrvatskih novina".⁴⁷

Tresić, doista, nije uživao simpatije hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama, jer ih je vodilo uvjerenje da je bio kraljev veleposlanik i režimski čovjek za čitavo vrijeme svoje diplomatske službe u Washingtonu.

Tresićeva nemoć kao veleposlanik Kraljevine SHS uspostavi veze s većim brojem hrvatskih i slovenskih iseljeničkih organizacija izazvala je nezadovoljstvo u Beogradu, u ministarstvu vanjskih poslova, pa je ono od poslanstva u Washingtonu tražilo informacije poduzima li što veleposlanik da se dođe do sporazuma u tom smjeru.⁴⁸

No, Tresić je doživljavao sve veća razočarenja u svojoj diplomatskoj karijeri u Washingtonu, unatoč tome što je bio čovjek povjerenja režima. Razvidno je to iz njegove korespondencije s prijateljima u kojoj je mogao slobodno i bez straha očitovati svoja intimna uvjerenja; svjestan je da se u državi vodi hegemonistička politika i da su srpski radikali vrhovne državotvorne osobe.

Zato ga je, na primjer, Ante Biankini u već navedenom pismu na početku listopada 1924. godine upozorio da je on, Tresić, kao Hrvat sumnjiv i da će vrlo brzo biti opozvan s mjesta veleposlanika u Washingtonu. Biankini ga je tada podsjetio na sve ono što su njih dvojica doživjela kao idealisti u Beogradu, gdje je "balkanstvo u cvatu, a drža-

va stradava, jer je zavladała korupcija i protekcija”; u svom naivnom idealizmu oni su vjerovali u nešto čega “nikada nije bilo”. Biankini je tada savjetovao Tresiću da se ostavi politike, kad je i onako na kraju svoje političke, a sada i svoje diplomatske karijere, i da se posveti književnom radu, nadasve pisanju memoara.

Uvrede i balkanski primitivizam bili su ono čime je Tresić bio gotovo neprestano “darivan” i zbog čega nije mogao biti miran. No, ništa ga nije moglo prisiliti da se odrekne veleposlaničkog položaja. Dapače, čak je prosvjedovao kod američkoga državnog podsekretara Grewa što je čikaška Danica, list hrvatskih iseljenika, pisala protiv kralja Aleksandra. Uz to, tražio je i intervenciju američkoga ministarstva vanjskih poslova.⁵⁰

Tresić je isto tako bio nezadovoljan prilikama u državi, osobito u odnosu na vanjsku i unutrašnju politiku. Naravno, tada je bio nezadovoljan i time što već dugo nije mogao raditi na književnom polju. S obzirom na to, on je napisao da se htio odreći veleposlaničke dužnosti, što je teško vjerovati ako se zna da je imao političkih ambicija. Kao razlog što se nije odrekao naveo je svoje loše financijske prilike, pa ne bi mogao biti neovisan na književnom i političkom polju. Zato je odlučio da će još neke vrijeme, otprilike još dvije godine, ostati u diplomatskoj službi. Dakako, ako bude mogao trpjeti šikaniranja iz Ministarstva vanjskih poslova.⁵¹

No, u Ministarstvu vanjskih poslova u Beogradu mislili su drukčije te je došlo do Tresićeva opoziva s dužnosti veleposlanika u Sjedinjenim Američkim Državama, na kojoj je proveo više od pet godina. Tresić je zapravo bio opozvan 18. veljače, a 6. svibnja 1927. predao je dužnost novom veleposlaniku Antonijeviću.

Tresić je, posve razočaran, umirovljen 1931. godine. Nisu mu priznali ni godine za mirovinu, kada je, kako je zabilježio, radio za narodnu stvar.

U lipnju 1928. godine odjeknuli su pucnji Puniše Račića na Stjepana Radića i njegove drugove u Narodnoj skupštini u Beogradu. Tresić nije mogao ostati ravnodušan prema tom kobnom događaju, bez obzira na svoja politička shvaćanja. U Dnevnicima on je zapisao da je taj “krvavi čin bio pripremljen i organizovan”.⁵²

Tako je politička stvarnost pokazala Tresiću što znači tzv. narodno jedinstvo za koje se zalagao. Pokazalo se je da je to samo fasada iza koje se krila jedna nerazumna hegemonija u kojoj su padale glave onih koji su se tome suprotstavljali. Osim toga, premda je bio vrlo kritičan prema ubojstvu hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini i svjestan posljedica toga događaja s obzirom na cjelovitost jugoslavenske države, Tresić nije ni tada uspio potpuno izmijeniti svoja uvjerenja. Dapače, zločin je pokušao razjasniti tvrdnjom da su jedna i druga strana bile podjednako odgovorne.

Sa završetkom diplomatske karijere Tresić se potpuno povukao iz javne politike i živio u samoći svoje vile na Mejama u Splitu. No, i dalje je živo pratio što se zbivalo na političkom polju u državi i sve je to više ili manje bilježio u svojim Dnevnicima do 1946. godine.

U Dnevnicima od 6. siječnja 1929. zapisao je da je u Kraljevini SHS uvedena diktatura kralja Aleksandra. Njegov komentar bio je da je kraljev apsolutizam vrlo sličan prijekim sudovima. Posljedica toga čina bila je ukinuće Narodne skupštine, oblasnih skupština i općinskih vijeća, umjesto kojih su uvedeni komesarijati. Uz to, na čitavu su državu prošireni zakoni Kraljevine Srbije. Tresić poimence navodi sastav nove vlade, s generalom Perom Živkovićem na čelu, koju je kralj imenovao. Primjerice da su to oni ljudi koji su primili odgovornost da služe tiraniji.⁵³

Nakon niza zapreka i poteškoća koje su ga pratile, 1928. godine pojavila se u javnosti Tresićeva knjiga pod naslovom "Budućnost Južnih Slavena".⁵⁴ To djelo nastalo je ranije, kada je Tresić bio pozvan da 28. lipnja 1914. godine održi predavanje Srpskom studentskom akademskom društvu "Zora" u Beču, koje je slavilo svoju pedesetu obljetnicu. On je taj poziv bio prihvatio, ali predavanje nije održano, jer je upravo tog dana izvršen atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda u Sarajevu. Suočen s takvom situacijom Tresić je odlučio da će predavanje tiskati, ali je naišao na zapreke, ne samo zbog ideja izraženih u knjizi nego i zbog pregovora koji je napisao pred izlazak knjige 1928. godine, u kojemu je kritizirao unitarizam i hegemoniju srpskih krugova na vlasti.

U tom djelu Tresić se je bavio poviješću tvrdeći da u njoj postoji povijesni determinizam koji djeluje kao matematički zakon. No, ti zakoni, držao je Tresić, nisu ipak potpuno egzaktni kao u prirodnim znanostima, jer se u povijesti susrećemo s nestalnom ljudskom voljom.⁵⁵

Tresić je inače sav svoj sustav gradio na ideji sile višega reda u povijesti kojoj su podvrgnute niže sile. Jedna od ideja sile jest i nacionalna ideja, koja je vrlo snažna.⁵⁶

Zastupnici hrvatske ideje sile, smatrao je Tresić, zalagali su se za slobodu koje se Hrvati nisu nikada odrekli, jer se u njima nikada nije ugasila svijest o svojemu državnom individualitetu i narodnom ponosu. No, budući da su bili u takvim prilikama da su se morali neprestano boriti za svoju opstojnost, nisu mogli biti ujedinitelji Balkana, ali su na kulturnome polju bili začetnici jugoslavenske ideje.⁵⁷

S druge strane, srpska ideja sile težila je, prema Tresiću, k ujedinjenju i stapala se s hrvatskom idejom sile, te su se one pretvarale u jedan identitet koji bi trebao ispuniti Balkan. Tresić je zaključio da bi te dvije ideje koje su se borile za premoć na balkanskim prostorima, hrvatska ideja sile i srpska ideja sile, trebale biti prevladane jugoslavenskom idejom, i to preko jednog zajedničkog jezika. Stoga je, smatrao je Tresić, trebalo doći do stvaranja zajedničke južnoslavenske države,⁵⁸ koja bi u sebi sadržavala određene regionalne autonomije i zaštitila demokratska prava.

U svojem oduševljenju jugoslavenskom idejom, koju je želio prenijeti studentima u Beču, Tresić je zaboravio da te dvije "ideje sile", kako ih je nazivao, zapravo hrvatska i srpska nacionalna misao, nisu komplementarne, nego da se međusobno sukobljavaju, s kobnim posljedicama. Hrvatska ideja teži za tim da Hrvati imaju samostalnu državu, otprilike onakvu kakvu je bila ona u doba hrvatskih knezova i kraljeva, ili da se ona ravnopravno ostvari u jednoj konfederaciji. Srpska pak ideja, koja je ostvarila svoju državnu samostalnost, težila je za tim da bude hegemon na Blkanu; to ne bi moglo dovesti do sloge tih dvaju ideja - sila, nego do njihova neprestanog sukobljavanja.

U pogovoru toga djela koje je tiskano sedamnaest godina nakon što je zamišljeno kao predavanje, Tresić tumači zašto je bilo poteškoća u njegovu tiskanju. Rekao je da se Beograd pokazao drukčijim nego ga je zamišljao. Beograd je imao biti glavni grad Jugoslavije, a postao je glavni grad Srbije.⁵⁹ Tresić je dalje govorio o Hrvatima koji su odigrali važnu ulogu u stvaranju Jugoslavije, i pritom istaknuo da se takva djela danas ne čitaju rado među hegemonistima u Beogradu. No,

dodao je, da djelo neće biti dobro primljeno ni u Zagrebu, zato što je gruba jugoslavenska stvarnost mnoge ideje o zajedništvu srušila. Spočitnuo je vlastima u Beogradu što tvrdo vjeruju u svemoć sile i neglasio da država koja se štiti bajunetima i koja se drži načela da je sila jača od pravde, brzo propadne.⁶⁰

Tresić je istaknuo da se narodi u toj državi ne žele odreći svojih prava te su spremni ići u krajnju borbu da bi se ta prava sačuvala, jer se srpsko ime nameće, a ostala se ukidaju. U svojoj dvojbi hoće li Hrvati li Srbi živjeti u jednoj državi. Tresić uopće nije razmišljao, kao ni u tome bi li odvojenost od Srbije i stvaranje samostalne hrvatske države bilo rješenje koje bi prevladalo suprotnost između Srbije i Hrvatske.

U svojem pogovoru posebno je kritizirao Vidovdanski ustav, koji je nametnuo hegemonija u državi i doveo u Narodnoj skupštini do atentata na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike, što je državu osramotilo pred cijelim svijetom. Rekao je, međutim, da su Hrvati više puta u povijesti bili prevareni i često iskorištavani i u miru i u ratu (Pacta Conventa, Cetinski izbor, Leopoldov *salvum conductum* Petru Zrinskom, Pragmatička sankcija, obećanje Jelačiću itd.), ali su ipak sačuvali svoju, barem okrnjenu, autonomiju. Danas su Hrvati u Jugoslaviji ostali bez svojega povijesnog prava, majorizirani su u beogradskoj skupštini i ne sudjeluju u upravljanju države. Tresić je zaključio da ih je sjedinio parabelum Puniše Račića, koji je nanio poraz srpskoj ideji.

Na kraju, Tresić se prilično naivno obraćao političkim krugovima Beograda i Zagreba kao središtima dviju nacionalnih ideja, da odbace međusobnu mržnju i da se jugoslavenski narodi ujedine i uspostave slobodnu demokratsku zajednicu naroda.⁶²

Tresić je, prema tome, i dalje stajao na koncepciji zajedničke jugoslavenske države i zalagao se za njezinu reorganizaciju i demokratizaciju, i to u trenucima njezine krize zbog ubojstva hrvatskih zastupnika, premda ni tada ničim nije pokazao ima li ona biti federacija ili konfederacija.

Kada je kralj Aleksandar 3. rujna 1931. objelodanio oktroirani ustav, Tresićev je komentar bio da je to neka vrsta kraljeva apsolutizma, jer ministri za svoj rad nisu odgovorni parlamentu, a zastupnici nemaju pravog imuniteta u Skupštini. Osim toga, kralj je imenovao senatore, što je značilo, da će oni biti njegove kreature.⁶³

Kada je 9. listopada 1934. u Marseilleu ubijen kralj Aleksadar, Tresićeve zamjerke režimu bivale su sve oštrije. Napomenuo je da se do preimenovanja države u Jugoslaviju "moglo još vjerovati i nadati da to nisu danajski darovi, ali poslije toga moralo je i djeci biti jasno da su to samo krinke pod kojima se krije totalno pljačkanje hrvatskog naroda". Dalje kaže da hrvatski narod nikada mu svojoj povijesti nije osjetio takvu strahotu tiranije.

Parlamentarne izbore u svibnju 1935. Tresić je ocijenio kao nasilje i falsifikat narodne volje i u svojim Denevnicima zabilježio je događaje koji su očito pokazali da režim provodi otvoren teror. Tako su u rujnu godine 1935. u selu Taborskom, kotar Predgrada, oružnici ubili četiri seljaka, u Oriovcu željezničarskog radnika zbog pjevanja rodoljubnih pjesama, a u Kokincu blizu Bjelovara ubijena su dva seljaka. U siječnju 1936. Tresić je zabilježio da su češća ubojstva Hrvata u Dubrovniku, zato što Milan Stojadinović, predsjednik vlade, i Anton Korošec, ministar unutrašnjih poslova, žele zastrašivanjem stvoriti u Dubrovniku srpsku većinu, a Srbi ondje nisu, zapravo, ni neznatna manjina.⁶⁴

U rujnu 1936. izašla je iz tiska nova Tresićeve knjiga, pod naslovom "Imperijalizam i nužde historičke revolucije".⁶⁵ Ta knjiga nastala je na način da je Tresića profesor Uberto Urbani, književnik iz Trsta bio zamolio, da kao dobar poznavatelj talijanske kulture podigne svoj glas protiv sankcija, što ih je godine 1936. Liga naroda bila izglasovala protiv Italije zbog njezina napada na Abesiniju. U početku Tresić nije htio prihvatiti zamolbu profesora Urbanija da govori u prilog Italiji u trenutku kada se u njoj preko jedne publikacije stvaralo raspoloženje da se sruši Jugoslavija. Ali, kada je Urbani uvjerio, dakako u pismu, da će ta knjiga, koja je napisana u iredentističkom duhu, biti povučena iz prodaje, Tresić je odlučio da će pisati o talijanskoj kolonijalnoj politici.

Osnovna tvrdnja koju je Tresić iznio u knjizi jest da je rat prijeko potreban u povijesti, osobito od strane onih država koje se nalaze pred dvojbom da li gospodarski stradati zbog velikog priraštaja stanovništva i gladi ili to riješiti tako da se osvoje tuđi teritoriji i onda pretvore u kolonije. Po Tresiću, za te države rat je neizbježiv, jer u povijesti djeluju nesmiljeni zakoni evolucije, kojii se temelje na pravu jačega, pa se takvi ratovi ne mogu ubrojiti u imperijalistička osvajanja.

Iz toga Tresić izvlači zaključak da se imperijalistički ratovi koji su prijeko potrebni onim državama koji imaju višak stanovništva ne mogu voditi u Europi, nego samo u nerazvijenim izvaneuropskim zemljama, jer su europski narodi civilizirani narodi. Kako se Abesinija, po Tresiću, ne može uspoređivati s onim europskim državama koje su postigle vrijedan stupanj civilizacije i kulture i koje su pridonijele mnogo toga svjetskoj kulturi, Tresić je mislio da Italiji, koja je prenapučena i koja je već izgubila kolonije, ne preostaje drugo nego krenuti u osvajanja Abesinije.⁶⁶ To Italiji pripada utoliko više što je pridonijela svjetskoj kulturi, a ona nosi zastavu europske civilizacije.

Zašto je Tresić pristao da napiše čitavu jednu knjigu koja će biti od pomoći talijanskoj kolonijalnoj politici u Africi? Razlog je, čini se, pragmatične, ali ujedno i vrlo naivne prirode. Da je tako, može se vidjeti iz jednoga Tresićevog pisma, onoga koje je poslao svojemu prijatelju dr. Jerku Machiedu. U tom pismu Tresić naglašava da je prava sreća za nas, ni više ni manje nego upravo to što se Italija upustila u osvajačke podvige preko mora u Afriku, pa će manje “misliti na naše jadranske krajeve”.⁶⁷

Tresić je bio uvelike nezadovoljan režimom, dotično, ponašanjem njegovih nositelja u Hrvatskoj. U svibnju 1937. on je zabilježio da je u Senju došlo do teškog krvoprolića prigodom odlaska hrvatskoga pjevačkog društva na gostovanje. Oružnici su tada ubili šest mirnih i pravednih ljudi, a šest ih teško ranili. Nositelji režima sve su njih optužili da su komunisti i da su pucali na oružnike, zabilježio je Tresić. Ali, kako to komentira dalje Tresić, da ni jedan oružnik tada nije bio ranjen ni ubijen? Tresić je zapisao da se tu nije radilo o kumunistima, nego o hrvatskim rodoljubima i to je bila sva njihova krivnja.⁶⁸

Vrlo su zanimljiva Tresićeva zapažanja o stvaranju Banovine Hrvatske kao rezultata srpsko-hrvatskog sporazuma. Kaže da se tim dogovorom nije ništa precizno odlučilo o financijskim pitanjima, zapravo, o načinu i izvorima iz kojih će Hrvati podmiriti troškove svojih autonomnih poslova.⁶⁹ Napominje da je to kapitalno pitanje s obzirom na loša iskustva hrvatskog naroda. Zato hrvatski predstavnici nisu smjeli pristati na nagodbu dok se to pitanje ne riješi.

Početak rata i napadaj sila Osovine na Jugoslaviju Tresić je doživio u Splitu. Prvo što je tada zabilježio bilo je da su talijanski zrakoplovi

6. travnja 1941. bombardirali Split i Dubrovnik, a njemački Beograd, gdje je bilo mnogo žrtava. Kad je talijanska vojska ušla u Split, Tresić je, kao i neki drugi ugledni splitski građani, dobio poziv da prisustvuje primanju kod Giuseppea Bastianinija, talijanskog namjesnika u Dalmaciji. Kada je namjesnik nazočnima održao govor, zalažući se u njemu za suradnju s okupacijskim vlastima, talijanski generalni konzul u Spitu Arduini pozvao je Tresića da namjesnika pozdravi govorom. Tresić je odgovorio da ne običava držati diplomatske govore ex abrupto, bez pripreme, i tako je izbjegao da govori talijanskom namjesniku.⁷⁰

Tresić je bio vrlo kritičan i prema ustaškoj vlasti. Zato se je i pitao tko je poglavnika Antu Pavelića ovlastio da u Veneciji u ime Hrvatske pristupi Trojnomo savezu Tresiću je smetalo i to što se je u hrvatskom tisku stvarala idolatrija poglavnika Pavelića, koji uvijek ima pravo, što, drugim riječima, znači da je pretvorio hrvatski narod u puko roblje koje ne smije misliti. On se digao iznad Boga koji je dopustio čovjeku da slobodno misli. Tresićevo je zaključak bio da takav čovjek ne može dugo ostati na vlasti u hrvatskom narodu. Osim toga, Pavelić je učinio čak i to da je otuđio najhrvatskije i najljepše dijelove Hrvatske i na kopnu i na moru. Svoja razmišljanja o Paveliću Tresić je završio rečenicom: "Neka mu se Bog smiluje!"⁷¹

Tresić se uvijek bavio povijesnim problemima. Kako je bio odličan znalac latinskog jezika, proučavao je dokumente i izvore iz srednjovjekovne hrvatske povijesti. Tako je napisao djelo "Izgon Mongola iz Hrvatske", koje je objavila Matica hrvatska 1942. godine,⁷² na 700. obljetnicu najezde Mongola na Hrvatsku. Djelo je motivirano Tresićevo željom da ospori tvrdnje hrvatskih povjesničara Račkoga, Klaića, Smičiklasa i Šišića, koji su tvrdili da Hrvati nisu pobijedili Mongole. Dapače, oni su držali da su se Mongoli nepobijeđeni vratili u svoju postojbinu kad im je stigao glas da je u Mongoliju umro veliki kan Ogotaj.

U svojoj knjizi Tresić je istaknuo suprotnu tezu. Tvrdnje hrvatskih povjesničara da su se Mongoli povukli iz Hrvatske kad je umro Ogotaj, ne odgovaraju povijesnim činjenicama. One su gruba izmišljotina, samo da se umanjuje slava hrvatske vojske. Pozivajući se na povjesničara Ivana Kukuljevića, Tresić je spočitnuo ostalim hrvatskim povjesničarima da su se o tom pitanju koristili djelom

Tome Arhidakona "Historia Salonitana", a on je mrzio Hrvate i bio je, prema tome, pristran.

Teško je vjerovati da je Tresić mogao osporiti tvrdnje naših renomiranih povjesničara kada je svoje teze grdio samo na novoj interpretaciji već davno znanih starih dokumenata, a ne na novim povijesnim vrelima. To je prokomentirao profesor Ljubo Karaman, tadašnji tajnik Hrvatske akademije, koji je ustvrdio da Tresićeva radnja nije znanstvena, jer se ne osniva na realnim povijesnim dokumentima.⁷³

Živeći u Splitu, na južnoj strani Marjana, u svojoj vili na osami, Tresić je se je i dalje bavio hrvatskom poviješću. Ondje je napisao dva nova povijesno-politička rada. Prvi je ep iz hrvatske povijesti pod naslovom "Gvozdansko", koji je završio godine 1937.⁷⁴ No, u Dnevniciama iz 1941. zabilježio je da je te godine potpuno završio "Gvozdensko". Drugo Tresićevo djelo je povijesni članak pod nazivom "Zavjet i uloga Hrvata u razvitku čovječanstva", koji je napisao godine 1944.⁷⁵

Tresić je "Gvozdensko" napisao po ugledu na Gundulićeva "Osmana". Zato u njemu ima mnogo junačkih djela, sve tamo od dolaska Hrvata u ove krajeve pa do početka godine 1578.,⁷⁶ kada su Gvozdensko zauzeli Turci. Ep je i nazvan prema tom gradiću, poznatome po rudniku željeza, koji je nekoć bio vlasništvo Zrinskih, gdje je u siječnju 1578., nekoliko stotina hrvatskih vojnika odolijevalo tromjesečnoj opsadi 30 tisuća turskih vojnika pod vodstvom Ferhad-paše Sokolovića. Turci su ušli u gradić tek kad su branitelji pomrli od gladi i žeđi. Stoga je Tresić taj događaj uspoređivao s junačkom obranom Sigeta pod Nikolom Zrinskim.

U članku "Zavjet i uloga Hrvata u razvitku čovječanstva" Tresić je pisao o dolasku Hrvata, koji su došli u ove krajeve na poziv bizantskoga cara Heraklija, da bi zaustavili avarsku najezdu i dobili zemlju na važnom geopolitičkom prostoru, što je predodredilo hrvatsku povijest, ali i Hrvate izložilo stalnoj pogibelji osvajača. Tresić je vidio da su najveća pogibelj Hrvatima u prošlosti bili Turci, koji su ne samo oteli četiri petine hrvatskoga kraljevstva, nego su to područje i naselili Vlasima, starim balkanskim stanovnicima, kojima su se pridružili Srbi kad je Srbija pala pod Tursku. Osim toga, oni su u Hrvatskoj uživali autonomiju i vjersku slobodu. Dakako, bili su i od pomoći onima koji

su bezdušno vladali hrvatskim zemljama: Mlečanima, Nijemcima, Turcima i Mađarima.

Iz spomenutih djela, osobito iz "Gvozdanskog" i "Zavjeta i uloge Hrvata u razvitku čovječanstva", kao i iz njegovih zapisa u Dnevnici, razvidno je kakva su bila Tresićeva politička razmišljanja u to vrijeme. On očito više nije imao snage da ponudi ili izloži neko novo političko rješenje, u kojemu je bila osigurana samostalnost Hrvatske. Uostalom, on je već i te kako bio svjestan toga što se je dogodilo s Hrvatskom u zajedničkoj državi, koju je i sam stvarao, te mu je ostalo samo da ustvrdi kako je stanje teško te da nad njim jadikuje.

Prema tome, Tresića je pratila gotovo ista politička sudbina kao i mnoge druge hrvatske političare, koji su, što zbog svojih iluzija, što zbog nekih drugih pogibelji za Hrvatsku, držali da će zajednička država ipak zaštititi hrvatski narod. No, to se pokazalo iluzijom, oni su se stali vraćati nacionalnoj ideji, zapravo izvornom starčevićanstvu, koje se je neprestano zalagalo za samostalnu hrvatsku državu. No, Tresić nigdje u svojim spisima to nije zahtijevao kao političko rješenje.

Tresić je dolazak partizana u Split u rujnu 1943. dočekao sa skepsom, ali je priznao da se ponašaju humanije nego se očekivalo i da poduzimaju energične mjere protiv pljačkaša. Radovao se je što se je nakon talijanske okupacije na Marjanu iznad Splita opet vijala hrvatska zastava, iako su na njoj bili ideološki simboli srp i čekić.

Iz Dnevnika se vidi da je 1. listopada 1943., nakon ulaska nje-mačke vojske, u Split stigao dr. Edo Bulat, ministar za oslobođene krajeve za NDH, i da je na Marjanu izvješena hrvatska zastava. Tresić je zabilježio da su u splitskom dnevniku Novo doba izašli proglasi ministra Ede Bulata i poglavnika Ante Pavelića. Prema njemu, Bulatov je proglas napisan razumno, a Pavelićev je bio banalan i nije imao ni mjere ni stila. Uz to, Pavelić je gotovo svu krivnju za okupaciju Dalmacije prebacio na Talijane. Ali, ni to nije bilo sve. K tome, Pavelić je za hrvatskog kralja izabrao jednoga talijanskog princa, što nikako nije slutilo na dobro. Istodobno, prepustio je Međimurje Mađarima, što mu se ne može oprostiti.⁷⁷

U svibnju 1944. Tresić je doznao da je Ivan Šubašić, bivši ban Banovine Hrvatske, dobio od kralja mandat da sastavi jugoslavensku

vladu u izbjeglištvu u kojoj ima biti ministar i Božidar Purić. Tresić je ukazao da se u Šubašićevoj vladi nalazio i Draža Mihajilović, vođa četnika, koji je istrebljivao Hrvate.

Potkraj listopada 1944. Tresić je u Dnevnicima zabilježio da su partizani ušli u Split.⁷⁸ Sa zadovoljstvom je ustvrdio da su građani odahnuli što je njemačka vojska napustila grad. Prema njemu vrijeme je da Nijemci budu kažnjeni za zločine koje su počinili.⁷⁹

Budući da su partizani već nekoliko dana vladali Splitom i ušli u Beograd, Tresić je to popratio komentarom da Hrvati kao narod nemaju doista glave. Oni, naime, i ovaj put kao da žure k istoj sudbini kojoj su žurili potkraj 1918. godine. Beograd je, eto, već proglašen glavnim gradom nove jugoslavenske države, a Hrvati su vezanih ruku i mogu ponovno u srpsko sužanjstvo.⁸⁰

Tresića je boljelo degradiranje hrvatskoga naroda u novoj državi, a osobito podložnost hegemoniji. Tako je dodao da je Srijem pripojen Srbiji, a da njegovi stanovnici nisu bili o tome ni pitani. U Bosni je također stvorena vlada u kojoj su bili u većini Srbi. Od Dalmacije, pak, otrgnuta je Boka kotorska, koja je bila, prema Kačiću Miošiću, za koje-ga se zna da nije bio nikakav nacionalni fanatik, "dika od Hrvata".⁸¹

Budući da su se pripremali izbori za Ustavotvornu skupštinu i Sabor Federalne Hrvatske, Slobodna Dalmacija objavila je intervju s nekoliko javnih osoba i tražila da se čuje i mišljenje Ante Tresića Pavličića. Prema njegovim Dnevnicima u tu ga je svrhu posjetio i jedan novinar Slobodne Dalmacije, što nije mogao izbjeći, jer se je bojao posljedica, pa je odgovorio na pitanja koja mu je novinar postavio.⁸²

No, Slobodna Dalmacija nije donijela čitav Tresićev intervju. Nije donijela, na primjer, ono što je Tresić govorio o granicama Federalne Hrvatske u okviru Jugoslavije, koja nije u povijesnim granicama, zbog toga što režimu to nije odgovaralo. Tresić je prokomentirao taj intervju tako da lijeka protiv toga nema, jer u novoj jugoslavenskoj državi nema slobode tiska.⁸³

Tresić je i tada pratio vanjskopolitička zbivanja, osobito ponašanje jugoslavenske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu, od 1946. do početka veljače 1947., koja je trebala izraditi ugovor o miru između država pobjednica u Drugome svjetskom ratu i bivših saveznika Njemačkog Reicha. Toj delegaciji on je tada odao priznanje da

dobro zastupa interese Trsta, Istre i dijela Julijske krajine. No, nije vjerovao u taj uspjeh, jer Anglomerikanci i Francuzi podupiru Talijane, tako da će na kraju Jugoslavija izgubiti Trst, Goricu i dio Istre. Tresić je dijelom optužio jugoslavensku delegaciju koja na Konferenciji nije taktički vješto postupala kad se je potpuno oslonila na Rusiju. Osim toga, trebalo je biti oprezniji u izjavama, jer se moglo predvidjeti da će se nesuglasice između ratnih saveznika, Rusije s jedne strane, te Sjedinjenih Američkih Država, Engleske i Francuske, s druge, pretvoriti u oštre sukobe radi različitih interesa.

Tresić je umro 27. listopada 1949. godine. Tri dana poslije Slobodna Dalmacija donijela je na trećoj stranici pri dnu vrlo kratku vijest da je u Splitu u dubokoj starosti preminuo Ante Tresić Pavičić, poznati hrvatski književnik.⁸⁴

Za Tresića kao političara može se reći da je bio vrlo emotivna i vrlo ambiciozna osoba, zbog čega je brzo i lako dolazio u sukobe i sa svojim političkim prijateljima, a ne samo sa svojim protivnicima. On često nije bio kadar nositi se sa svim složenostima politike, pa je u sporovima prolazio loše i često je radio na svoju štetu. Prema tome, dogodilo se je točno ono što mu je u početku karijere rekao jedan njegov prijatelj, naime, da se Tresić u politici ponaša kao pjesnik, pa mu je savjetovao da se ostavi politike i posveti književnom radu, za koji je imao talenta.

Tresiću kao borbenom starčevićancu, čijih se osnova nije nikada odrekao, bar ne u biti i trajno, bilo je jasno da se u Austro-Ugarskoj ne može riješiti hrvatsko pitanje. Potvrdom toga bilo je i ono što je i sam doživio u toj državi. Zbog toga je i tražio izlaz u novoj jugoslavenskoj državi. Zalažući se za tu novu državu, Tresić je vjerovao da će Hrvati u njoj sačuvati trajno svoja nacionalna prava zajedno s drugim južnoslavenskim narodima.

Kada je doživio grubo razočaranje jugoslavenskom stvarnosti, i kada je bio potisnut iz političkog života, on je postao svjestan da je jugoslavenstvo samo krinka za velikosrpstvo. Tresić se je, naime, tada vratio svojim starčevićanskim idealima i u posljednjem razdoblju svoga života više se brinuo o hrvatskom narodu, koji je po njegovu mišljenju proživljavao tešku sudbinu upravo u Drugome svjetskom ratu.

Tako se je Tresić poslije svojega krivudavog političkog puta, pri kraju svoje starosti, vratio idealima svoje mladosti i završio kao neka vrsta romantična nacionalista.

BILJEŠKE

1. Ante Tresić Pavičić, Biografija, Ostavština Ante Tresića Pavičića u povijesnom arhivu u Splitu, 1
2. Isto.
3. Isto.
4. Ante Tresić Pavičić: "Rane otačbine". Novi vijek, 1897., br. 3, 174.
5. Isto.
6. Vienac, br. 22, 2. lipnja 1888.
7. Govor Ante Tresića Pavičića na komercu u slavu Zrinskog i Frankopana, Hrvatska, br. 101, 1891.
8. Stjepan Marković: *Ante Tresić Pavičić i njegova rana pravaška iskustva*. Časopis za suvremenu povijest, 1996., br. 1-2, 92.
9. Šime Vučetić: *O Anti Tresiću Pavičiću*. Mogućnosti, Split, 7, 1962., 654.
10. Isto, 646.
11. Ante Tresić Pavičić: *Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u sjevernoj Americi*, Zagreb, 1907.
12. Novi vijek, 1897., br. 1, 49.
13. Novi vijek, 1897., br. 3, 179.
14. Novi vijek, 1897., br. 4, 235.
15. Novi vijek, 1897., br. 5, 297.
17. A. Matković: *Ante Tresić Pavičić I pravaštvo*, nav. dj., 111.
18. Isto, str. 94.
19. Hrvatsko pravo, br. 99, 29. veljače 1896.
20. Hrvatska, br. 5-10, 7-12 siječnja 1901.
21. Jadran, 1903., br. 13.
22. Jadran, 1903., br. 30.
23. Isto, str. 536-537.
24. Optužnica državnog odvjetništva protiv Ante Tresića Pavičića, narodnog zastupnika u Carevinskom vijeću 9. prosinca 1915. optužena za veleizdaju, Sveučilišna biblioteka u Splitu, 12.
25. Isto, str. 13.
26. Optužba državnog odvjetništva, nav. dj., 43.
27. Sloboda, 1. studenoga 1913.
28. Vihor, br. 7., 1914.
29. Ante Tresić Pavičić: *Zapisi iz zatvora*. Hrvatski državni arhiv, RO ATP, 278.
30. Isto, 3.
31. Ante Tresić Pavičić, Biografija, nav. dj., 8.
32. Govor Ante Tresića Pavičića u Bečkom parlamentu, 19. listopada 1917., Govori i pisma, 42.
33. Isto, 61.

34. Govor Ante Tresića Pavičića u Carevinskom vijeću 11. listopada 1918., Govori i pisma, nav. dj., 77.
35. Rukopis u Tresićevoj ostavštini Povijesnog arhiva u Splitu.
36. Oproštaj dr. Ante Tresića Pavičića sa svojim biračima u Sutivanu na Braču, 11. studenoga 1920., Govori i pisma, nav. dj., 115.
37. Ante Tresić Pavičić Woodrowu Wilsonu, predsjedniku SAD, 10. travnja 1919., Govori i pisma, nav. dj., 94-95.
38. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1936., sv. 2., 56.
39. Prvo pismo Woodrowu Wilsonu, predsjedniku SAD, 10. travnja 1919. godine, Govori i pisma, nav. dj., 90-91.
40. Isto, 96.
41. Drugo Tresićevo pismo predsjedniku SAD Wilsonu, 5. svibnja 1919., nav. dj., 98.
42. Govor Ante Tresića Pavičića izrečen 1. rujna 1919., na sjednici Privremenog narodnog predstavništva u Beogradu, Govori i pisma, nav. dj., 104.
43. Isto, str. 107-108.
44. Oproštaj Ante Tresića Pavičića sa svojim biračima u Sutivanu na Braču, 11. studenog 1920., Govori i pisma, nav. dj., 118.
45. Korespondencija A.T.P. u Povijesnom arhivu u Splitu.
46. Pismo Ante Biankinija Anti Tresiću Pavičiću 5. listopada 1924., Ostavština A.T.P. u Povijesnom arhivu u Splitu.
47. Korespondencija Ante Tresića Pavičića, Ostavština A.T.P. u Povijesnom arhivu u Splitu.
48. Isto.
49. Pismo Ante Biankinija Anti Tresiću Pavičiću 14. rujna 1924., Ostavština Ante Tresića Pavičića u Povijesnom arhivu u Splitu.
50. Ante Tresić Pavičić, *Dnevnici*, 1936., sv. 3, 29.
51. Isto
52. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1928., sv. 3., 52.
53. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1929., sv. 4, 1.
54. Ante Tresić Pavičić: *Budućnost Južnih Slavena*, Zagreb, 1928.
55. Isto, 17.
56. Isto, 33.
57. Isto, 51-53.
58. Isto, 79.
59. Ante Tresić Pavičić: *Budućnost Južnih Slavena*. Pogovor, nav. dj., 110.
60. Isto, 121.
61. Isto, 127.
62. Isto, 132.
63. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1931., sv. 4., 19.
64. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1936., sv. 2., 3.
65. Ante Tresić Pavičić: *Imperijalizam i nužde historičke evolucije*, 1936.
66. Isto, 20.

67. Ante Tresić Pavičić, Jerku Machiedu 13. srpnja 1937., Ostavština A.T.P-a u Povijesnom arhivu u Splitu.
68. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1937., sv. 7., 8
69. Isto, 19.
70. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1941.
71. Isto.
72. Ante Tresić Pavičić: *Izgon Mongola iz Hrvatske, Prigodom 700. godišnjice, 1242.-1942.* Zagreb, 1942.
73. Pismo Krunoslava Bege Anti Tresiću Pavičiću, 15. veljače 1944., Ostavština ATP I/5, Povijesni arhiv u Splitu
74. Novo doba, 24. prosinca 1937.
75. Ante Tresić Pavičić, Zavjet i uloga Hrvata u razvitku čovječanstva. Spremnost, kolovoz 1944.
76. Ante Tresić Pavičić Boži Lovriću 19. studenoga 1940., Ostavština ATP-a Povijesnom arhivu u Splitu.
77. Isto, 37.
78. Ante Kisić: *Ljetopis grada Splita*, 1944., 361.
79. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*, 1944., sv. 13., 9.
80. Isto, 11.
81. Isto, 34.
82. Slobodna Dalmacija, br. 242., 10. studenoga 1945., 7
83. Ante Tresić Pavičić: *Dnevnici*. 1945., sv. 14., 6.
84. Slobodna Dalmacija, god. 7., 30. listopada 1949.

Summary

Ante Tresić Pavičić (1867.-1949.) was one of those Croatian writers who left visible trace in the nacional literature. He is far less known as a political writer and politician.

He set out a militant Starčevićian, whose principles he never really abandoned. Yet, after having realised that the Croatian question would never be salved within the framework at the monarchy of Austria-Hungary, he embraced thre idea of state South Slavs. In fact, he belonged to those Yugoslav idealists who wewrw not rare among the broats and who believed that liberation from the Germans, Hungarious and Italians, and unification with other South Slavic peoples.

Bitterly dissapointed with Yugoslav reality, taken out of political circulation and with a growing awarensess that Yugoslavia was just a mask for Great Serbia, Tresić once again returned to his Starčevićian ideals.

So it happened that at the end of his tortuous political path and life Tresić returned to the ideals of his youth, becoming a kid of romanitic nationalist.